

İNSAN-ÇEVRE-KÜLTÜR İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE FIRAT HAVZASINDA HALK HEKİMLİĞİ

Doç. Dr. Y. Cemalettin ÇOPUROĞLU

ÖZET

Bir toplumun anlaşılabilmesi, o toplumu oluşturan bireylerin davranışlarının anlaşılmasına bağlıdır. Öte yandan, insanların davranışlarının hangi etkenlere göre gerçekleştiğini anlayabilmek için de, onların, kültür tarafından oluşturulan ve geleneklere yansıyan zihinsel referans çerçevelerini kavramak gerekir. Kültürün yaşanan şekillerini oluşturan geleneklerden olan halk hekimliği uygulamalarının da, inceleme alanı olan Fırat Havzası'nda, halen büyük ölçüde, canlılığını koruduğu ve önemli bir bütünlük arz ettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler : kültür, gelenek, halk hekimliği, çevre-kültür etkileşimi.

SUMMARY

In order to understand the society, it depends on to realize the behaviors of the individuals of that society. For understanding the human behaviors those are occurred according to which effect, it has to be seen the cognitive reference frameworks those are reflected to the traditions and formed by their culture. Folk medicine applications which are traditions as a part of living cultural forms have already been largely seen those maintain their activity and achieve an important entirety in Euphrates Basin as the research area, too.

Key Words : culture, tradition, folk medicine, environment-culture interaction.

* F.Ü. Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi
ccopuroglu@firat.edu.tr

1. GİRİŞ

Bu makale, 1995'den bu yana, bölgesel monografik tarama çalışmalarından elde edilen verilerin bir kısmına dayanılarak hazırlanmıştır. Söz konusu çalışma kapsamında; Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Malatya ve Tunceli illerinden seçilen köylerde, monografi çalışmaları, Fırat Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğrencileriyle birlikte halen sürdürülmektedir. Bu proje bağlamında; hızlı bir değişim ve göç nedeniyle büyük ölçüde unutulmaya ve kaybolmaya yüz tutan, ancak kültür tarihimizin günümüze intikal eden 'değerler ve anlamlar sistemi'ni oluşturarak geçmişimize, kimliğimize ve bugün yaşadığımız sosyal problemlerimize ışık tutabilecek sosyo-kültürel unsurlarımızın yazılı kaynaklara aktarılması ve değerlendirilmesi önceliği olan bir çalışma olarak görülmüştür. Öncelikle halk hekimliğinden başlayarak, bu çalışmalardan elde edilen verilerin değerlendirilmesi yapılacaktır.

Ancak, bu makalenin amacı, esas itibariyle bir halk bilim veya etnoloji incelemesi yapmak olmayıp, halk hekimliği uygulamalarının ortaya koyduğu anlam arka planının, sosyal ve kültürel yapıya yansıyan bütünleştirici görüntüsünün boyutlarını belirlemeye yönelik bir yaklaşım oluşturmaya çalışmaktır.

2. İNSAN, ÇEVRE, KÜLTÜR İLİŞKİSİ

İnsan-çevre ilişkisi, insanlık var olduğundan beri süregelen bir ilişkidir. İster yaratılışa, isterse kendiliğinden var oluşa inanılsın, her iki durumda da insanın aslı, toprağa ve tabiata dayanmaktadır. İnsanoğlu, var oluşunun kaynaklarını olduğu kadar, varlığını sürdürebilmesinin imkânlarını da çevresinde bulmuştur. Var olduğu günden bu yana, insanoğlunun ihtiyaçları, hayatı temel ihtiyaçlardan, ikincil kültürel ihtiyaçlara dönüşerek, artmış ve çeşitlenmiştir. İhtiyaçlarını karşılamada, çevresinin sunduğu imkânları kullanan insanoğlu, böylece çevresini, ihtiyaçlarına ve kendi kullanım amaçlarına göre değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Bunu, akıl ve idrakinin, fizikî güç ve enerjisinin, kendine sağladığı yeteneklerle yapmıştır. Böylece, çevresindeki her şey, onun için bir "değer" haline gelmiştir. Ancak, bu insan-çevre ilişkisi, tek yönlü olmayıp yaşadığı çevre şartlarının, insanın algı ve anlamlar dünyasını etkileyen ve ilişkiyi, bir etkileşime dönüştüren karşı yönü de vardır. Böylece, bir yanda maddî varlıklar alanı olarak insanın çevresi, diğer yanda da bu maddî varlıklar âlemini kendi amaçları doğrultusunda kullanan ve değiştiren insanın anlamlar ve değerler sistemi, dinamik bir işleyiş ve hareketlilik içerisinde, kültür dediğimiz olguyu meydana getirmektedir.

Algıladığı dünyayı ve kendisini anlamaya çalışan insan; kendi varlığını, kâinatı ve çevresindeki her şeyi, inandığı şekliyle ve bilebildiği kadarıyla anlamlandırmaya, etrafında olup bitenlere anlamlı bir açıklama getirmeye çalışır. Bilimsel olmasalar da anlamlı olan, düşüncenin ve varoluşun anlamlı örgütlenmeleri bulunduğuna işaret eden Max Weber'e göre, toplumu ya da insan yaşantısını anlamak için metafizik ya da dinî kavramlardan hareketle iç mantığı açığa çıkarmak gerekir (Aron 1986: 519 - 522).

İnsanın var oluşuna atfettiği mânânın sosyal ve kültürel davranışlar üzerindeki önemine dikkatleri çeken Max Weber, "çeşitli toplumlardaki insan davranışlarının bu insanların, var oluş konusundaki genel anlayışları çerçevesinde anlaşılabilir olduğunu; dinsel doğmaların ve bunların yorumlarının, dünyanın bu görüşünün ayrılmaz bir parçası olduğunu, bireylerin ve grupların davranışlarını ve özellikle ekonomik davranışlarını anlamak için bunları anlamak gerektiğini kanıtlamak istemiştir"(Aron1986: 509).

Kültürel semboller olan mânâ, norm ve değerler, lisan vasıtasıyla aktararak, sosyal ilişkilerde kullanılır. Doğum, sosyal etkileşimin başlangıç noktasıdır. Doğumla başlayan sosyalleşme sürecinde, içine doğulan kültürün var olagelen değer ve sembolleri aktarılır. Bu sürecin, bütün jenerasyonlar tarafından yaşanması ise, gelenekleri oluşturur. Bu bağlamda gelenekler, kültürel anlamın devredilme ve canlandırılma biçimi olarak, 'kültürel bellek'in alanına girer(Assmann 2001: 26). Kültürün mensupları tarafından paylaşılan ve gelenekler şeklinde somutlaşan anlamlar sistemi, sosyalizasyon mekanizmalarıyla nesilden nesile aktararak, karşılaşılabilecek somut durumlara uygulanır.

"Her kültür, bağlayıcı yapı olarak adlandırdığımız, bir şey oluşturur. Bu yapı, hem sosyal boyutta hem de zaman boyutunda birleştirici ve bağlayıcıdır. Ortak deneyim, beklenti ve eylem mekânlarından bir sembolik anlam dünyası yaratarak (birleştirici ve bağlayıcı gücüyle güven ve dayanak imkânı sağlayarak), insanları birbirine bağlar" (Assmann 2001: 21). İnsanlar, ortak anlamlara bağlı olarak oluşan normlar ve değerler sistemi çerçevesinde ilişkilerini düzenleyerek, bir topluluk oluşturduklarında ise, artık bir sosyal sistem söz konusu olmaktadır. İnsanlararası etkileşimin süreklilik göstererek oluşturduğu sosyo-kültürel sistemler, insanların zihnindeki ortak mânâlara göre şekillenmektedir. Tam anlamıyla söyleyecek olursak, sosyal ilişkiler, çoğu kere -anlam sistemleri tarafından- düzenlenmiş belirli kurallara bağlanmıştır (Erkal 1983: 120). Böylece ortaya çıkan normlar, toplumda neyi yapıp neyi yapamayacağımızı göstererek, ilişkileri düzenleyen kurallar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, bu mânâ ve

inançlardan kaynaklanan norm ve değerler, sistem çerçevesinde olması gerektiği işaret ederken, bunun gerçekten etkin ve rasyonel olup olmadığı dikkate alınmaz.

Normlar, âdetlere ve örflere ayrılırlar. Tabîî ve sosyal çevrenin şartlarıyla karşı karşıya kalan fertlerin, bu şartlara uymak, bu çevrelerden faydalanmak suretiyle hayatlarını devam ettirebilmeleri için ortaya koydukları ve aralarındaki sosyal ilişkileri bu şartlara göre düzenledikleri kurallara, âdetler diyoruz. Her sosyal grup, anlam sistemlerine göre şekillenen, kendi aksiyonuna ve gayesine uygun düşen âdetleri benimser (Nirun 1991: 87). Bunlar aslında, toplumu bütün olarak bir arada tutan mânâ ve inanç sisteminin sosyal hayatta yaşayan, onları gerçekleştiren, somutlaşmış görüntüleridir.

Bu şekilde, düzenleyici normlar olarak somutlaşan sosyal değerler, aslında birer durum tanımlarıdır. Bunlar, geçmiş tecrübelerin birikimiyle ortaya çıkan ve durum değerlendirmesi yapabilmeleri için kültür tarafından insanlara kazandırılan prensiplerdir. Karşılaşılan herhangi bir durumda, nasıl davranılacağıyla ilgili karar verme ânında, güvenilir karar vermemizi ve durum değerlendirmesi yapabilmemizi sağlayan kriterlerdir. Hattâ yeni durumlar için yeniden değerlendirme ve durum tanımlaması yaparak onları anlamlandırmamızı sağlayan, böylece uyumumuzu kolaylaştıran çok önemli bir fonksiyonları da vardır (Caldwell 1984: 10).

Bir sosyal ve kültürel sistem, ilk olarak kendi hayat sahasındaki tabîî şartlara uyumu sağlamak, kendi iç bünyesinde sürekli yeni durumlar yaratmak ve sistemin dinamikliğini sürdürmesini sağlayacak olan müesseseleri geliştirmek zorundadır. Şu halde, kültürü, insan topluluklarının tabîî ve sosyal çevreden kaynaklanan şartlara verdiği cevap olarak tanımlamanın, pek de yanlış olmayacağı sonucuna varmamız, akla uygun bir çıkarım olmaktadır. Bu da, sahip olunan mânâ ve değerlerin farklı olmasının, farklı sosyal ve kültürel yapıları nasıl meydana getirdiğini gösterir. Farklı sosyal yapılar, varlığı ya da realiteyi farklı yorumlayarak, farklı tavırlar takınırlar. Bu tavırların niteliği, çevreyle olan ilişkilerin niteliğini de belirler. Genel olarak, millî karakterleri yansıtan bu farklılık, sistem içinde ise, değişik alt sistemler veya grupların birbirleriyle olan ilişkilerine tesir eder. Bu farklılık, aynı zamanda bütün alt kimliklerin sosyal ve kültürel sistemin bütünlüğü içinde ki, kimliklerini belirler. Bu mânâ farklılığı, aynı zamanda sosyo-kültürel yapının maddî yönünü de etkileyecek ve meydana gelen ürünlerin ve tabîî çevrede meydana getirilen değişikliklerin niteliklerini belirleyecektir. Bunlar ise, o toplumun, geçmişten günümüze kültür kalıtını (mirasını) oluşturmak-

tadır. Bu kültür kalıtı ifadesi, bir birikimi ifade etmektedir. Bu da kültürün bir geçmişi olduğunu gösterir (Magee 1982: 56). Dolayısıyla ortak anlamlara dayanan kültürel unsurlar, ortak tarihî kökenleri gösterir.

2.1.Problem Çözme

Sosyal sistemlerin, yerine getirmesi gereken temel fonksiyonlarından birisi de toplumun çevreye "uyum"unu (adaptation) sağlamaya çalışmaktır. İnsan, diğer biyolojik varlıklardan farklı olarak, değişen tabii çevre şartlarına karşı, fizyolojik mutasyon ve adaptasyonla değil, kültürel adaptasyon ve değişimle karşı koyar veya uyum sağlar. Yani çevreyle ilişkilerde kültür, bu ilişkileri şekillendiren, belirleyici unsurdur. Dolayısıyla asıl eylem birimi fert değil, toplumdur.

Her topluluk, mutlaka belirli bir coğrafi yer üzerinde bulunmak zorunda olduğuna göre (Kurtkan 1986: 100), sosyal ve kültürel yapı da bu coğrafi çevrenin şartları ve imkânlarından etkilenecek ve onları etkileyecektir. Bu etkilenme, "symbiotic" bir ilişki şeklinde meydana gelir. O yerin ferdi birimleri-fertler ya da gruplar, karşılıklı dayanışma ilişkisi içinde yaşarlar ki, bu hâl, daha çok tabii çevre sınırları içinde "symbiotic"dir. İnsan topluluğu, varlığının maddî temellerine ait ihtiyaçlarını bu symbiotic ilişki içerisinde karşılayan birimlerden birisini meydana getirir (Nirun, 1991: 14-15). Yani insan; kültürün belirleyiciliği çerçevesinde beslenme, ısınma, barınma, sağlığını koruma vb. gibi ihtiyaçlarını, bulunduğu coğrafi çevrenin imkânlarıyla karşılayacak, aynı zamanda kendi çevresini de etkileyecektir. İhtiyaçların nasıl karşılanacağı, sistemin çözmesi gereken önemli pek çok sorunu da ortaya çıkarmaktadır.

Popper'a göre; bütün organizmalar, geceli gündüzlü durmadan sorun çözümeyle uğraşırlar (Magee 1982: 52). Ancak, hayvan sürüleriyle insan toplulukları arasındaki fark, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için araç geliştirmeleridir. Bu ise, en basit seviyede dahi olsa, "bilgi"yi gerektirir. Bilginin, âlet kullanımına uyarlanması demek olan "teknik"te meydana gelen gelişmelerin çoğu, buluş ve icatlar sonucunda, meydana gelmektedir. Halbuki buluş ve icatlar, maddî olmayan kültürün esas unsurlarından sayılan insan bilgisi, düşüncesi ve hayâl gücünün bir eseridir (Turhan, 1969: 28-29).

İnsan, kavramlarla, sembollerle düşünür ve düşüncelerini ifade eder. Buna en genel şekliyle, "lisan" diyebiliriz. Halbuki düşünüşümüzün kavramları bize dışardan, yaşadığımız ortamın nesnel düzenliliklerince verilmiş olmayıp bizim tarafımızdan sorunlarımıza, ilgilerimize ve bakış açılarımıza karşılık olarak geliştirilmişlerdir (Magee, 1982: 30). Yani kavramlar ve semboller, dolayısıyla bilgimiz, varoluşa atfettiğimiz mânâ ve değerler çerçevesinde şekillenecektir. Bu

da, tabii ve sosyal şartların karşımıza çıkarttığı problemlere vereceğimiz cevabın mahiyetini belirleyecektir.

Bu çözümler, bilgimizin mahiyetine göre, doğru ya da yanlış çıkabilir. Eğer yanlış çıkarsa, sistem yeni çözümler arayacaktır. Doğru (veya geçerli) çıkarsa, realitede veya değerlerde bir değişme meydana gelip çözüm geçerliliğini kaybedene kadar, belirli bir fonksiyonu karşılayacaktır.

Popper ve Sorokin 'e göre, en temel sorun, 'kendimiz ve bilgimizde dünyanın bir parçası olmak üzere, dünyayı anlama sorunu'dur. Ancak tabiatı gereği, sınırlı özellikleri olan insanın anlam sistemi de sınırlı olacaktır. Bu da zamanla mânâ ve değerlerde değişmeye yol açacaktır. Söz konusu değişmeler ise, insanın sosyal ve tabii realiteyi yorumlayışını değiştirerek, onların tabii ve sosyo-kültürel yapı ile olan ilişkilerini, onlara karşı takındığı tavrı etkiler. Değişmenin yönelmediği kültür değerlerine göre, ilişkilerin mahiyetini belirler.

Popper, bu sorun çözme sürecini, şu şekilde formüle etmektedir:

S1 -- DÇ -- HE -- S2

Burada S1, baştaki sorundur; DÇ, önerilen deneme çözümü; HE, deneme çözümüne uygulanan hata elemesi süreci; S2 de, sonuçta varılan ve içinden yeni sorunların çıktığı durumdur. Bu, özünde kendini besleyen bir süreçtir; döngüsel değildir; çünkü S2, her zaman S1'den farklıdır: Bir sorunu çözmekte, tam bir başarısızlığa uğranılması bile, bize o sorunun güçlüklerinin nerelerde olduğu ve buna getirilebilecek herhangi bir çözümün ne gibi koşulları karşılaması gerektiği hakkında, yeni bir şeyler öğretir (Magee 1982: 59).

Bütün toplumlar için geçerli olduğunu varsayabileceğimiz bu deneme - yanılma temelli yöntem, insanların ya da sistemin yaratıcılığıyla doğru orantılı olarak işler. Her sistem, sahip olduğu mânâ ve değerlerin sosyal ve kültürel yapısına kazandırdığı problem çözücü karakter ve dinamikliği ölçüsünde problemlere çözüm üretir. Kültürler, insan olmanın getirdiği benzer tavırların izlerini taşıyor olsalar da algılama, yorumlama ve karşılaşılan şartlardaki farklılıklar, üretilen çözümlerin, kültürel sistemlerin bünyelerine göre, farklılıklar göstermesine yol açmaktadır. Bunun nedeni, gerek sosyal gerekse fizikî çevreyle meydana gelen etkileşimi oluşturan, bilgi mahiyetli mesajların iletişiminin, anlam ve değer içerikli semboller şeklinde gerçekleşmesidir. Cooley, zihnimizin sembollerinin sadece dil olmadığını, tüm obje ve davranışların da zihnimizde sembollerini olduğunu belirtmektedir (Çevik, 1994: 96). Oysa bilgimizi, kaçınılmaz olarak sembolleştirmemiz, onu belirli kalıplar içerisinde dondurmaktadır. Kültür kalıpları

nı meydana getiren bu semboller ise, bir tek şahsın değil, bir topluluğun bir bütün olarak, bir olayı nasıl anlayacağını saptar (Mardin, 1982:105).

Dolayısıyla bilimsel olsun ya da olmasın, bu kültür kalıpları, insanların bilgi sistemlerini oluşturmaktadır. Gündelik hayatın sorunlarına da yöneltilen, bu bilgi sisteminin geçerliliği konusunda, "bilme"nin ötesinde bir "inanç" oluşmaktadır. Toplumun tüm fertlerinde görülen bu inanç, söz konusu bilgi sistemini, kültürel açıdan anlamlı hale getirmektedir. Soyut anlamların, pozitif bilgi karakterinde somutlaştırılması diyebileceğimiz bu durum sonucunda toplumlar, gündelik olayları, bunlarla açıklama ve sorunlarını bunlarla çözümüleme yoluna gitmektedirler.

3. HALK HEKİMLİĞİ

Sağlık, insanların var olmalarının temel koşullarından birisini oluşturmaktadır. Dolayısıyla sağlık, toplumların kendilerini sürekli kılmak için çözmeleri gereken sorunlarının başında gelmektedir. Varlığa atfedilen anlam bağlamında, tabiat düzenindeki âhengin bozulması, kötü ruhların insan bedenine ya da ruhuna hakim olması gibi şekillerden başlayıp, insanı mekanik bir sistem olarak ele alan, modern tıba gelinceye kadar insanlar, sağlık sorunlarını çok çeşitli şekillerde çözümlenmeye çalışmışlardır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO)' nün, çoğu ülkelerin özellikle kırsal kesim nüfusunun, %80'lik bir oranının, hâlâ geleneksel tıp yöntemlerini kullandığını belirtmesi (Heggenhugen ve Sho 1986: 1238; Kızılcılık 1996: 96'dan); bunun diğer bazı etkenlerin yanında, ağırlığı göz ardı edilemeyecek düzeyde, insanın halen geleneksel kültürlerin gösterdiği, "durum tanımları" çerçevesinde, hareket ettiklerini göstermektedir.

Halk hekimliğinde, "hastalık" deyimini, insanın sağlık durumundaki bozuklukların yanı sıra, kısırlıktan, nazar değmesi gibi insanlardan gelebilecek kötü etkilere ve cin, peri gibi olduğuna inanılan varlıkların neden olabilecekleri türlü sakatlıklara kadar, pek çok rahatsızlığı ve bunlara ilişkin tedavi yollarını ifade eden kavramı kapsamaktadır (Asil, 1988). Bu tanımdan hareketle, halk hekimliğinde "tedavi-ilaç" kavramı, aşağıdaki şekillerde sınıflandırılabilir.

Acıpayamlı'ya göre, altı tür sağaltma şekli belirlemek mümkündür(Acıpayamlı, 1989) : a) Hastayı psikolojik olarak etkilemeyi amaçlayan, doğrudan doğruya vücutla ilgili olmayan psişik nitelikli, 'Irvasa' yoluyla yapılan sağaltmalar.

b) Hastalığa neden olan kötülüğü dışarı atmak için vücudu keserek, dağılayarak, delerek veya vurarak uygulanan, 'Parpılama' yoluyla sağaltma.

c) Kutsal sayılan yer ve zamanlarda, okunarak, dini boyut kazandırılarak, yapılan sağaltmalar.

d) Çeşitli bitkilerden, çeşitli yollarla elde edilen emlerin, zaman zaman sihri ve dini boyutta da uygulanmasıyla gerçekleştirilen sağaltmalar.

e) 'Hayvan kökenli emlerle sağaltma'; öd, eş, post, kurt tüyü, iç yağı, bal, et, idrar gibi hayvansal ürünlerden elde edilen emlerle yapılan sağaltmalardır.

f) Altın, bakır, civa, taş, toprak ve çeşitli doğal maddeler bazı işlemler sonucunda hastalığı tedavi amacıyla kullanıldığında, 'maden kökenli emlerle sağaltma' yapılmış olur.

Aynı şekilde Asil'in de; a) Tamamen büyü niteliği taşıyan korunma ve tedavi araç ve yöntemleri, b) Hem büyü, hem gerçekçi nitelik taşıyan korunma ve tedavi araç ve yöntemleri, c) Tamamen gerçekçi nitelik taşıyan korunma ve tedavi araç ve yöntemleri, (Asil, 1989) şeklinde, bir sınıflandırması mevcuttur.

Asırların tecrübesinden ve süzgecinden geçerek gelen bu uygulamalar, çeşitli motifler halinde somutlaşmaktadır. Dolayısıyla bu motifler, arka planlardaki inanmaları ortaya sermektedir. Bunlar çeşitli sihri, büyü ya da tılsımlı uygulamaları içeren inanmalardır.

Hastayı iyileştireceği umularak, güç kaynağı olduğuna inanılan varlıklarla hastayı bir şekilde temasa getirerek, hastaya aktarılan gücün hastalığın nedenlerini ortadan kaldıracacağı inancıyla yapılan "temas büyü" niteliğindeki uygulamalar; dualar veya tılsımlı sözlerle fiziki işlemler yapılması; bitkilerden elde edilen emlerin uygulamasındaki dua okuma ya da tekrarlar (3, 5, 9, 40 kere gibi); hastalıkla aynı adı taşıyan nesnelere tozu vs'nin içildiğinde, hastalığın o'na geçtiği, inancıyla yapılan uygulamalar ve maden vs gibi nesnelere var olduğuna inanılan enerjinin, çeşitli dua ve tılsımlı sözlerle hasta üzerinde iyileştirici etki yapmasını sağlamaya çalışan uygulamalar, söz konusu yöntemlere, dinsel ya da sihirsel bir boyut kazandırmaktadır (Acıpayamlı, 1988).

Ülkemizde de yaygın olarak uygulanan geleneksel tıp ya da halk hekimliği, pratik tecrübeler yoluyla elde edilen yöntemlerin uygulanması şeklinde olduğu gibi, anlam sistemlerinin yansıtılmasını içeren uygulamalar şeklinde de görülebilmektedir. Aynı durumu, çalışma konusu olan bölgede de görebilmekteyiz.

3.1. Fırat Havzasındaki Halk Hekimliği Uygulamaları

Çeşitli Hastalıklara ait uygulamalar ve kullanılan malzemeler şunlardır:

Hastalıklardan Korunma: Hastalanmamak için bol pekmez içilir, yazları da soğuk suya girilir. Temizliğe, mümkün olduğunca dikkat edilirken, ahır, helâ ve evler de olabildiğince temiz tutulmaya çalışılmaktadır. Genel sağlığı korumak için ilkbahar ve sonbahar mevsimine girilirken, ev ve ahırlar kireç ile badana edilir. Kullanılan tüm çamaşırlar, kaynatılır. Çocuklar, küçük yaşta sünnet edilir. Muskalar yapılır(1). Hastalıklı olan çocuklar türbelere şeyhlere götürülür(2). Bütün bunlarla birlikte hastalıklarda, ziyaretlere(2) de gidilmektedir. Çünkü ziyaretler, bir çok hastalığa şifa olarak gösterilmekte ve ziyaretlere büyük bir sevgi ve saygı duyulmaktadır. Ölümcül hastalığı olan hastalar, ziyaretlere götürülür ve o kişi adına, kurban(3) kesilir. Köyde, yılda bir sağlık taraması yapılmaktadır. Sağlık ocağı olan köylerde, gerekli olan tüm aşılar yapılmaktadır.

Ağrılı Hastalıklar:

Bel Ağrısı: Bel ağrısına ateş külünün(4) iyi geldiği söylenmektedir, ağrıyan yere kül sürülür. Çeşitli bitkilerden elde edilen ve sakız olarak adlandırılan madde beze serilerek bele bağlanır. Bel ağrısı, bardak çekme yöntemi ile veya kuşak sarılarak giderilmeye çalışılır. Bel ve diz ağrılarında, ceviz yaprağı, ılık suda kaynatılıp, ağrılı yere vurulur.

Diş Ağrısı: Kolonya ya da tuzlu su ile gargara yapılır. Diş ağrısında, ağrıyan diş üzerine, Kur'an'dan âyetler okunur(5). Kavak ağacının kabuğu ve bir miktar arpa dövülüp iyice ezilir. Daha sonra elde edilen bu karışım, bezin üstüne serilerek, ağrıyan kısma bağlanır. Diş ağrısı için dişin üzerine tuz, sarımsak, aspirin, tütün, limon tuzu bastırılır veya alkol, kolonya damlatılır, sigara içilir. Ateşte iyice kızartılan bir şiş, çürüyen dişe vurulur; böylece ağrıya neden olan sinirler yakılır ve ağrı önlenir(6).

Göz Ağrısı: Hafif bir şekilde pişmiş hamur parçası, gözün üzerine konularak, gözün ağrısı alınmaya çalışılır. Kışın da sobanın üzerine kar konur ve bu suyun buharına göz tutularak, iyileştirilmeye çalışılır. Göz ağrılarında, patates soyulup iki parçaya bölünür ve bu parçalar ısıtılıp göze sarılarak, gözün tedavisi yapılır. 'İt dirseği', ipekli bir bez parçasıyla bağlanır(7). Gözünden rahatsız olanların gözüne, kız çocuğu emziren bir kadının sütünden, birkaç damla damlatılır. Mikrop alması sonucu kapanan gözü açmak için, bezin üzerine taze çökelek konularak gözün üstüne konur ve gözün açılması sağlanır. Gözde herhangi bir yara varsa, çeşitli bitkilerden faydalanılır. Undan yapılan ve hamur şekline getirilen ve suda pişirilen, "yüzlü ekme" adıyla anılan pişmiş hamur, göze bağlanır. Gözde meydana gelen ağrılar ise, limon sıkılarak ya da patates konarak giderilmeye çalışılır. Göz ağrılarında, sütü kesilmemiş emzikli kadının sütü göze konur.

Kulak Ağrısı: Elma suyu sıkılır ve kişinin kendi idrarı, ağrıyan kulağa dökülür. Kulak ve göz ağrılarında, kulağa ve göze sütü kesilmemiş emzikli kadının sütü konur. Kulak ağrısında, kulağa sigara dumanı üflenir; zeytinyağı damlatılır. Su kaçan kulağa, sıcak taş tutularak, su giren tarafta eğilerek, suyun çıkması beklenir.

Karın Ağrısı: Bir evin ilk çocuğu olan kız çocuğunun eşarbi, 3 defa besmele ile hastanın beline dolandır(7). Ağrı, aşırı yemekten kaynaklanıyorsa, kızdırılan demir çubuk veya maşa, hastanın karına hafifçe değdirilir(6). Ayrıca, sıcak kerpiç veya sıcak su torbası konur. Karın ağrısında, hamura zeytinyağı sürülerek, ağrıyan yer üzerine bırakılır. Karın ağrıları için limon kabuğu ve nane kaynatılarak içilir. Karın ağrıyana, kül ya da tuğla ısıtılarak, ağrıyan yere koymak suretiyle tedavi edilir. Şekerli su ve süt içilir, bal ezmesi ve pekmez yenir. Eğer havalar soğuksa, kişinin soğuktan böbrekleri üşüdü, düşüncesinden dolayı, küçük düz bir taş ısıtılıp bir beze sarıldıktan sonra, kişinin ayaklarının altına bastırılır. Meşe ağacının külü(4, 7) kaynatılıp süzülükten sonra içilir. Tuzlu (4) su içilir. Karın ağrılarının geçmesi için papatya kaynatılarak, suyu içilir veya zencefil tohumu, toz halinde yutulur. Karın ve sırtın üzerine sıcak kiremit konur. Mide ağrısında, mideye masaj yapılır. Nane, ıhlamur kaynatılır, şekerli su, süt, tuzlu su içilir. Süt kaynatılıp içine dut pekmezi veya bal konularak içilir. Şilan denilen bir bitki kaynatılarak suyu içilir. Sancı dağı adı

verilen yere gidilir(8). Midesi ağrıyan kişi için ilk önce, tezek külün altına gömülür, hafif ısınan bu toz, ıslak bir bezin içine konular, daha sonra midenin üstüne bırakılır. Mide ağrılarında, mideye masaj yapılır.

Baş Ağrısı: Baş ağrısında, başa soğuk su dökülür(9) ve baş, bir bezle sıkıca bağlanır. Baş ağrısına, kına yakılarak çözüm bulunur. Patates soyulup başın üstüne konur. Baş ağrıyan kişiye Kur'an okunur(5). Baş ağrılarını gidermek için sarımsak yenir. Baş ağrılarında haşlanan patates, tuzlu yaprak başa vurulur, sirke içilir. Sinüzit ve migren gibi baş ağrılarında, ısırgan otu sürülür.

Kol-Bacak Ağrısı: Bacağı sızlayan kimsenin bacak bölgesine, kaynatılmış defne yaprağıyla masaj yapılır. Ayak, koi, diz ve özellikle bel ağrılarında yeni kesilmiş olan sığır, koyun veya keçinin postundan bir parça kesilerek, ağrıyan yerin üzerine konulup, sarılır ve ağrı birkaç gün sonra diner. Diz ağrılarında tuz, zeytin konur, kolonya sürülür. Kemik ağrılarında, ısırgan otu (gelezon) kullanılır. Vücutun her tarafı ağrıyorsa, hayvan postu örtülür. Bu post, 24 saat örtülü kalır. Genellikle koyun ve keçi postu kullanılır. Omuzlarının arası ağrıyan birine, keşkek pişirilerek yedirilir.

Sırt ağrısı: Sırt ağrılarına karşı şişe çekilir. Bardağın içinde bir ateş yakılır ve ağrıyan yere kapatılır. Sırt ağrısını gidermek için sırta sıcak kiremit konur.

Yan Ağrıları: Ateşte kiremit ısıtılıp bir havluya sarılır ve ağrıyan kısma konur. Herhangi bir bölgenin ağrması halinde, ısırgan otu, lapa haline getirilip o bölgeye bırakılırsa, ağrının gideceğine inanılır. Ayrıca, yan ağrılarında, ısıtılmış bir madde, hastanın ayak diplerine konur.

Mikrobik ve Ateşli Hastalıklar:

Yüksek ateş: Yüksek ateşi olanlar 'ısıtma suyu' (10) adı verilen suda yıkanılır. Ateşi yükselen hastalar terletme yolu ile tedavi edilir.

Soğuk Algınlığı: Tuz ile un, bir bezin içine konularak saç ocakta ısıtılır ve hastanın böbrekleri üzerine konular; bu işlem 2-3 defa tekrarlanır. Dere yatağından alınan küçük taşlar ateşte ısıtılıp bir su kabına atılır(6), hasta üzerine battaniye örtterek buharın üstüne abanır. Hasta kişinin ateşi yoksa, terletilir, ateşi varsa, bez ısıtılıp alınına ve koltuğunun altına konur; nane-limon kaynatılıp içirilir. Çay kaynatılıp içine kırmızı biber konularak içilir. Ceviz yaprakları toplanır, bu yapraklar belirli bir miktarda güneş ısısı alması için güneşe serilir; hasta çıplak olarak yatağa konur, ceviz yapraklarıyla üstü örtülür; fakat kalbin üstüne yaprak konmaz, hasta iyice terleyene kadar ve dayanacağı sürede yatakta bekletilir. Hastaya, daha sonra banyo yaptırılarak istirahata çekilmesi sağlanır. Bir de, bazı durumlarda hasta hayvan postlarına konur. Bir soğan yarılacak içine tuz ve biber doldurulur, daha sonra bu soğan haşlanır ve hastaya yedirilir. Üzüm pekmezinin içine kurutulmuş biber konur(9) ve hastaya yedirilir. Hasta, terletilmeye çalışılır, iyice terleyen hastaya ılık suyla banyo yaptırılır. Pekmez içerisine karabiber katılarak yenildiğinde soğuk algınlıklarının geçeceğine inanılır. Soğuk algınlıklarında ıhlamur veya tuzlu sumak suyu içilir. Ayrıca, bir kaptaki ısıtılan su, hastanın yatağına konur ve üzeri örtülerek hastanın terlemesi sağlanır. Ebegümece, dereotu gibi çeşitli otlar kaynatılıp suyu içilir. Üşütmede pekmezle tereyağı, acı biber karıştırılarak eritilip yenildiğinde, hastalığa iyi geleceği söylenmektedir(9).

Zatürre: Zatürrede, arpa unu ve tuz kavrulur, ve küçük torbacıklara konur ve çocuğun göğsüne tespit ettirilir.

Grip: Kuşbunu veya ayva yaprağı kaynatılıp içirilir. Közlenen soğan, yarılıp içine pul biber konulup hastaya yedirilir. Grip, nezle için nane, limon gibi çeşitli bitkiler kaynatılarak, suları içilir. Grip olan birinin yatağı sıcak tutulur, terlemesi sağlanır. Pekmez, acı biberle(9) kaynatılıp hastaya içirilir. Hastalar soğuk suyla (9) yıkanılır. Grip olan kişi iyice terletilir, daha sonra ayaklarına soğuk su dökülür; bu işlem yapıldıktan sonra ayrıntı ısıtılıp içirirler.

İshal: İshali olan çocuk, ısıtılan toprağa ya da kuma oturtulur. Büyükler ise, ısıtılan kiremite otururlar. Yoğurda, çay demi karıştırılarak hastaya yedirilir. Koyu demli çay veya kahve içi-

lerек, birlikte rafadan yumurta yenilir. İshale yakalananların karınları dağlanır(6). Üzümün olgunlaşmamış hali (koruk) dövülerek suyu alınır, bir gece dışarıda bekletilir ve hastaya içirilir. Çiine altın atılan su ile yıkanılır(11).

Boğaz veya Bademcik: Boğaz ovulur, bademcikler tuzla ovulur ve patlatılır. Köstebek boğmuş olan bir kişinin ellerinin, bademciğe şifalı olduğuna inanılır(7). Boğazı ya da bademcikleri ağrıyan birisi için kurbağanın pisliği, bir beze sürülüp bademciklerin üzerine konur(7). Bademciğin, ikiz çocuk getiren kadının yazmasını sürerek, başını sağa ve sola doğru kırmayı ile geçeceğine inanılır(12). Boğazın içinde çıkan çıban, ısıtılmış şiş ile dağlanır. Eli şifalı kişiler, boğazı çekerler; buna, 'dılısma' denir(2). Boğaz ağrır ve ses kesilirse; hamur ortası boş çember şeklinde yuvarlak yapılır, ensenin belirli bir yerine bırakıldıktan sonra, hamurun ortasına süzme bal konur. Balın içerisine, ağaç mantarından elde edilen ve "pâ" adı verilen ip yerleştirilir ve ip yakılır; hasta, ateşin ağrısını hissedene kadar, tedavi devam eder ve hasta bunu hissettiğinde, tedavi sona erer.

Suçiçeği: Çocuklara her gün banyo yaptırılır. Çocuklar, suçiçeği çıkardığında, köydeki (bazı köyler için) çeşmeye getirilip, burada banyo yaptırılır. Burada çocuğa banyo yaptırıldıktan sonra, yara izinin kalmayacağına inanılır. Çocuklar banyo yaptırıldıktan sonra çocuk çeşmenin başına bırakılıp oradan uzaklaştırılır(10).

Kızamık: Hastaya kırmızı renk elbise giydirilir(7, 9). Kırmızı renk giysi ile hasta evine gidilmez. Hastaya sıcak su içirilir ve sıcak tutulur. Hastaya tatlı bir şeyler ve kırmızı şeker yedirilir(7, 9). Kızamık olan çocuğun yatağına kırmızı kurdele asılır(7, 9); bol bol şeker yedirilir. Sıcak tutulur, şirin şeyler verilir ve yıkanmaz. Kızamığın en iyi ilâcının, kırmızı kızamık şekeri olduğu ve bununla da kalmayıp, yatarken yüzünün siyah bir örtü(7, 9) ile devamlı kapalı kalması gerektiği söylenmektedir.

Boğmaca Ve Öksürük: Bazı köylerde, delik bir taşın(8) olduğu ve bu taşın içinden çocukları geçirmenin, boğmacaya iyi geldiği söylenmektedir. Çocuk, delikli taştan (köyün yakınında bulunan) 3 defa geçirilir. Ayrıca bir ipe bir miktar kabak çekirdeği, ortasına da mavi boncuk(7) takılır ve çocuğun boynuna asılır. Kulağın üst tarafını, herhangi bir kesici âletle kanatmanın bu hastalığın en iyi çaresi olduğu söylenmektedir. Ahırın önünde birikmiş tezek yığımında, hastanın geçebileceği bir delik açılarak, hasta bu delikten geçirilir. Boğmaca olan bir kişiyi iyileştirmek için gübre yığının içinde bir tünel açılır ve hasta olan kişi, bu tünelden geçirilir; böylelikle boğmacanın geçeceğine inanılır(7). Köyde öksüren kişiler, eski köy yakınlarında bulunan, "kerey kihak"(7) (öksürük taşı) denilen taşın ortasındaki delikten geçerken, öksürürler. Bu şekilde, öksürüğün kesileceğine inanılır. Öksürüğe karşı, toz biberle bağ pekmezi kaynatılıp, içilir. Öksürmelerde, geceleyin yatarken, göğse naylon yerleştirilir.

Sarılık: Hastanın üzerine sarı bir örtü örtülür(7) ve bir leğene konulan balıklara baktırılır; balıkların sararıp ölmesiyle hastalığın geçeceğine inanılır(7). Hasta yedi yıllık sabunla yıkanır(7). Hastaya, kaynatılmış yonca suyu içirilir; dut pekmezi, bal, kabak ve dalak yedirilir; boynuna "sarılık boncuğu"(7) denilen taştan yapılmış, sarı renkli bir boncuk asılır. Sarılık hastasına, Hac'dan getirilen sarı yıldızlı bir tabaktan, şafak ve akşam kızılığında su içirilir(7). Sarılığa yakalanan çocuklara, sarı altın(7, 9) takılır, sarı elbise(7, 9) giydirilir. Sarılık hastalığının, korkudan kaynaklandığı kabul edilir; kişi bir olaydan çok korkmuşsa kişide sarılık meydana gelir. Sarılığı, bazı yaşlı kadınlar, dua ederek keserler. Dua edilirken, kişinin burnu gözlerinin arasında dip kısmından tutulur; genellikle iki kaşının arasında kan bırakılarak (akıtılarak), sarılığın önü kesilir(1, 7). Sarılık olan kişiye, sarı altın takılır, sarı elbiseler giydirilir, sarılık suyu adı verilen suda banyo yaptırılır(7, 10). Kişi sarılık olduğu zaman, başına sarı yazma örtülür, sarılık çeşmelerine götürülür ve yıkanıldığı suya sarı altın atılır(1, 7). Sarılık olma durumunda, ilk önce hastanın dilinin altındaki damarını keserler. Bu işlem yapıldıktan sonra, yağ ile balın karışımı yapılarak, sarılık olan kişiye içirilir; buna, hasta iyileşene kadar devam edilir. Tedavi boyunca hastanın tuzlu yemek yemesi yasaktır. Bu tedavi, yaklaşık bir ay kadar sürer. Tedavinin sonlarına doğru, bir defaya mahsus olarak,

yonca suda iyice kaynatıldıktan sonra, bu yoncanın, suyu bir geceliğine, yıldızların olduğu bir gecede, damın üstüne bırakılır(7). Sabahleyin bu su, hastaya içirilir.

Kaba Kulak: Diğerlerine bulaşmasın diye hasta, dışarıya çıkarılmaz üzerine dua yazılır(7).

Sıtma: Hastanın yatağı güneşin altına serilir, hasta güneşte yatırılır ve ayran içirilir. Isıtma (sıtma) hastalığında, ısıtma duası, çiğ ipliğe okunup yedi düğüm atılır ve hastanın koluna bağlanır(7). Bu ip bir hafta boyunca hastanın kolunda bağlı kalır. Sıtma hastalığına tutulan birisi ziyarete götürülür; dilek ağacına ip bağlanır(13) ve burada akan sudan içirilir. Bu suyun, hastalığa iyi geldiğine inanılır(10). Hasta iyileştikten sonra, ziyarete gidip orada kurban keser(3) ve niyaz dağıtır(14). Bu hastalıkla ilgili çeşmeler vardır. Çeşmelere giderek suya bir düğme veya boncuk atılıp banyo(10) yapılır. Bu durum, üç kez tekrarlanır. Bir başka tedavi yöntemi de, çingenelerin konakladığı yerdeki ocaklarda su ısıtılıp yine o ocağın üstünde banyo yapılmasıdır. Böylece, hastalığın iyileşeceğine inanılır. Sıtmalı hastayı, rutubetli bir çayırdaki başına kadar toprağa gömmek(7, 12) ve onu orada iki saat bırakıp, çıkarmanın iyi geleceği söylenmektedir. Sıtmalı hastanın eline ip bağlanır ve 40 yerden düğüm edilir(7). Sıtma pınarlarında, 7 vakit yıkamldığımda(10), bu hastalığın atlatılacağına inanılır.

Yaralanmalar:

Enfeksiyon: İltihaplı yaralara, közlenmiş soğan ile tavada kızartılmış yağlı hamur konur. İğne ile beyaz bir ip, iltihaplı deriden geçirilir ve hareket ettirilerek iltihap alınmaya çalışılır(7). Vücutun içinde (böbrek vb.) iltihap olduğu düşünülüyorsa, ısırgan otu, maydanoz, yarpuz ve 15-20 cm kökü kaynatıp suyu, 14 gün süre ile her sabah aç karnına, bir bardak içirilir. İltihaplı hastalıklarda, zerdecive tozu su ile birlikte yutulur. İltihap bağlamış bir yaraya ot (bovaş), sabun ve ısıtılmış kuru soğan konur. Arpa unu, süt ve acı ot denilen bir bitkinin kaynatılıp iltihap olan yere temas ettirilmesinin ve soğanın kaynatılıp suyunun içilmesinin, hastalığa iyi geleceği belirtilmektedir.

Şişlik: Ekmek çiğnenip üzerine konur. Şişliklerde, soğan kor ateşte pişirilerek, sıcak bir şekilde şiş yerin üzerine konularak bezle bağlanır. Şişmede et ve hamur parçası konur. Bir darbe sonucunda oluşan şişlikler için şişliğin üzerine keçi kılı, akciğer ve kuyruk kısmındaki post konur. Böylece, şişkinliğin morarması önlenmiş olur.

Kırık-Çıkık: Kırık kemik birleştirildikten sonra, yumurta, tuz, un ve sabun karışımı, bir beze sürülerek, kırık organ sarılır. Kırık ve çıkık olan bölgeye, kuyruk yağı, yağlı hamur ve yumurta ile tedavi yapılmaktadır. İncinmede, incinen yer sabunlanır; davar postuna taze tereyağı sürülerek, incinen yere bağlanır. Bunun nedeni, incinen yerin yumuşatılarak çabuk iyileşmesinin sağlanmasıdır. Kol kırıklarında, siyah üzümle zeytin dövülüp kırık yere sarılır ve tahta ile bağlanır. İncinme durumunda veya incinme sonucunda meydana gelen şişliklerde, un ve su karıştırılarak tavada pişirilir ve incinen ya da şişen yerin üzerine konup sarılarak, bir gün bekletilir. Kırık veya çıkıkta, kırılan yer, sabunla yıkanarak, gevşemesi sağlanır, sonra çekilir. Çekilen yer, iki tahta arasına konur, oynatılmadan iyileşmesine kadar beklenir. Köylü, burkulmaya karşı, bulgur kaynatıp burkulma yere sarar ve bir gece bekleyerek, tedavi etmeye çalışır. Ayrıca, bir miktar çiriş, yumurta ile macun haline getirilip bir bez üstüne sürülmekte ve bu bez, yerine getirilen kırık ya da çıkığın üzerine konup etrafına üç dört tahta konularak, sarılmaktadır. Çıkıklarda, yün tereyağı ile kızartılır ve çıkığın üzerine konur. Ağır incinme ve kırılmalarda, hasta olan kişi yıkanır ve incinen veya kırılan yer, koyun veya kuzu postuna geçirilir. Böylece, incinen yer ve kırıklar tedavi edilir. Ayak kırılmasında, ilk önce kırılan ayak sıcak suda iyice sabunlanır. Daha sonra ayağı, biri bir taraftan, diğeri öbür taraftan, iyice sıkırlar. Çiğ yumurta ile yapılan bir ilaç, sert bir bezin üstüne serpilerek, ayağa sarılır. Bu bez, ayağa sarıldıktan sonra, düz ince tahtalar ile ayak, iyice sıkılır. Bu sarılan bez ve tahtalar, en az bir ay kadar kalır. Bu uygulama, aynı zamanda kol kırılması için de yapılır. Ayak çıktığı zaman, kuyruk yağı ile şekerin karışımından yapılan bir ilaç, çıkığın üstüne vurulur.

Kesik Yaralanmaları: Çarpma, kesilme, ezilme vb. durumlarında, yaralı el veya parmak, suya konulur(10). Yaralı parmağa işenir(7). Kanama ve yaralanmalarda, kanamayı durdurmak için bezi yakarak, bezin külü (lobi) kanayan bölgeye tampon olarak konulur(4, 6). El veya ayak darbeleri için genellikle közlenen veya ısıtılan kuru soğan, iltihabı alması için yaranın üzerine, yara bandı gibi sarılır. Normal yaralar üzerine, öğütülmüş tütün bırakılır. Küçük yaralanmalarda hamur, yumurta sarısı, zeytinyağlı bez, soğan ve çeşitli otlar kullanılır. Kersim (killi ve rutubetli toprakta yetişen geniş yapraklı bir bitki), yaraların iyileştirilmesinde kullanılmaktadır. Nerbent (yüzeyi kadife benzeyen gri ve sütlü bir bitkidir.); yaraların iyileştirilmesinde kullanılan bu bitkinin, kanayan yaranın üzerine konduğu zaman kanı pıhtılaştırarak, kanamayı durduran bir özelliğe sahip olduğu söylenmektedir. Tütün ve bir bez veya deri parçası (kemer vb.) yakılarak, elde edilen kül konur(4). Kanayan yerin üzerine toprak, kül ya da tütün konur(4). Tütün, tuzlu yağ veya yakılan bez parçası(4), kişilerin kanayan yarasına bastırılır. Çivi veya tel batmasında, ateşte kızdırılan bir çubukla veya bir tahta parçası ile yaralı bölge dövülür(6); yaranın üzerine yağ, pekmez ve un karışımından yapılan bir hamur bağlanır. Orak ve çivi yaralanmalarında, pekmez kaynatılarak sakız haline getirilir ve yara üzerine bırakılarak bağlanır. Diken ve çivi batmasına karşı, batan yere idrar dökülür. Bıçak vb. şeylerle açılan yaralara, çedene ağacından çıkan ve "bıvı" adı verilen reçinesi, yaranın açılan bölümüne sürülür ve ısıtılarak yaranın içinde eritilir.

Düşme: Hastaya post giydirilir, bu şekilde hastanın iyi olacağı düşünülür.

Kalp ve Damar Hastalıkları:

Burun Kanaması: Burun kanamasını durdurmak için buruna, tuzlu su çekilir.

Tansiyon: Tansiyonu yükseltmek için tuzlu ayran içilir; düşürmek için sarımsak yenir.

Damar Tıkanıklığı ve Varis: Köyde ve doğal su kaynaklarında yaşayan ve bölgede dırzık (sülük) olarak adlandırılan hayvan, kirli kanın olduğu ve tıkanık damarın bulunduğu bölgeye yapıştırılır ve bu şekilde hayvanın, buradaki kirli kanı emmesi sağlanır.

Kalp: Işkın denilen bitkinin kaynatılıp içilmesi, kalp rahatsızlıklarının tedavisinde iyi gelmektedir.

Kangren : Kangren olan kişinin yarasına, lahana yaprağı ve pel heves (heves yaprağı denilen bir ottur.) bu ikisi, iyice ezildikten sonra, kangren olan yere sürülür.

Göze Al İnmesi: Bu ilk fark edildiğinde, hastaya âni bir tokat atılır (âni irkilmenin faydalı olduğu düşüncesiyle). Gözün üzerine altın bağlanır. Bazen de gözün içine bit konur.

Böbrek ve İdrar Yolları: Böbrek taşında, şifalı sulara gidilerek, su içilir ve biraz koşulur; içilen suyun aç karnına ve sabah alınmasına dikkat edilir. Böbrek hastalıkları için maydanoz kaynatılıp içilir veya Yurtbaşı şifalı suyuna gidilir(10). Böbreklerde veya idrar yollarında taş için en iyi ilacın, boylama denilen uzun muska(1) yapıp, koltuğunun altına asılması ve mısır püskülünün, aç karnına içilmesi olduğu ve böylece, bu hastalığın geçebileceğine inanılır. İdrar yollarındaki ağrıları için, çökelek veya peynir suyu içirilir. "Çicega zer" (sarı çiçek) denilen bir çiçek, böbrek taşı düşürmek için kaynatılır ve suyu içilir. Yörede, surguli (kuşburnu) olarak adlandırılan doğal bitki, kaynatılarak hastaya içirilmektedir. "Bıyan" (meyan kökü) olarak adlandırılan bitkinin kökü, iyice kaynatılarak, bir gece dışarıda ayazda bekletilerek, hastaya içirilir.

Psikolojik Rahatsızlıklar:

Bayılma (Sara): Genellikle cin çarptığı düşüncesiyle hasta cinci hocalara götürülür(15). Bayılma nöbeti olan hastalar, bazı ziyaretlere götürülür. Buralarda kurban kesilip niyaz dağıtılır(14). Ziyaretin haricinde, hocaya götürülüp, okutulur veya muska yaptırılır(1, 15).

Korku

Ruh hastalıkları: Ruhsal hastalıklar hocaya okutulur(2, 15), muska yazdırılır(1). Çocuk huysuz ise kuşburnu ağacının(13) dibine bırakılır. Ruhî ve aklî dengesi bozuk olan insanlar, ziyaretlere götürülüp bir gün orada yatırılırlar(16).

Nazar: Çaresiz hastalıklara tutulan bir kişiye, kurşun döktürülür(16). Bunu, en iyi ocak denilen kimseler yapar. Kurşun eritilerek, çocuğun başında tutulan bir tas içindeki suya dökülür(10). Kızgın erimiş kurşun, bir takım şekillere döner, bu şekilden, en iyi kurşunu döken anlar ve ona göre muska yazılır. Nazara karşı kendini huzursuz gören çocuk ya da gencin üzerine, bir örtü serilir. Kurşun ateşte eritilerek, içi su dolu bir kaba (çocuğun üzerinde) bırakılır. Kimin nazar ettiği, kurşunun alacağı şekle göre belirlenir.

Cilt Hastalıkları:

Pişik: Pişiğe anne sütü sürülür.

Karıncalı (Egzama): Egzamada sülük konur; mürekkep dökülür; hocaya yazdırılır(2, 15). Karıncalık, ciltte bir kaşıntı ile başlayan, açılan, sulanan yaralardır. Köylü, bu yaraların geçmesi için ocak sayılan ellerin, karıncalık duasını yazmasıyla, tedavi edilmeye çalışılır. Hasta, üç çarşamba karıncalık duasını yazdırır ve şifa bulmaya çalışır(2, 15). Vücuttaki mantara benzer cilt rahatsızlıklarında, tavuk pisliği, sabun ve kına karıştırılarak kuru bir madde elde edilir, sonra bu krem şeklinde yumuşatılarak yaraya sürülür. Milinstankın (Mantar türü), köpeğin idrarı ile iyileştirileceğine inanılır(7). Ayrıca, mantarlı kısmın etrafı, sabit kalemle çizilir ve içerisine dualar yazıldığında, yaranın iyileşeceğine inanılır(7). Ayrıca, bir mantar türünün, dolunay zamanı arttığına inanılır(7).

Yüz yaraları: Vücutta çıkan herhangi bir yara için hasta ılıca kaplıcasına götürülür(10). Süpürge otu yakılıp, külü tuzsuz tereyağı ile karıştırılıp yüzdeki yaralara sürülür. Amıvaş denilen bir otun yaprakları, sıcak suya batırılıp yüzdeki yaraların üzerine konur.

Çıban: Çivi başı ısıtılıp çıbana bastırılır. Tavuk pisliği sürülür (Pisliği pislik alır düşünce-siyle)(7). Soğan, ateşte pişirilerek, bezle çıbanın üzerine bağlanır. Ayrıca, amir otu denilen bir bitki de çıbanın üzerine konur. Bunlarla iltihap yerinin olgunlaşması ve patlaması sağlanır. Vücutta çıkan çıbana, yumurta sarısı, sabun ve tuz karıştırılıp krem şekline dönüştürülerek sürülür.

Siğil: Siğiller mezar taşına sürülür ve siğilli, geri yürüyerek, mezardan ayrılır(7). Üzerine tuz konulan siğilli eller, eşeğe yalattırılır(7). Siğiller, belirli bazı ağaçlara sürülür(7). Tuz, arpa, buğday gibi şeyler okunup, tuz ateşe atılır, ötekilerse, bir bez parçasına bağlanarak, bataklığa gömülür; bunlar çürüyünce, siğilin geçeceğine inanılır(7). Tuz, herhangi birinin bacasından atılırsa, siğillerin onlara geçeceğine inanılır(7). Yıldız saymanın ve kurbağa ellemenin, siğillere yol açacağına inanılır. Genellikle el ve ayaklarda çıkan siğiller üzerine, Kur'an okunur(5). Vücutun çeşitli yerlerinde çıkan siğillerin kaybolması için Çarşamba günleri, siğillere arpa taneleri sürülerek, dualar okunur(17). Siğilleri tedavi etmek için, siğil sayısı kadar arpa tanesi, hayvan böbreğinin içine konulur. Bu, yeni doğan ayda, yani dolunayda ıslak bir çimene gömülür ve ayrıca bir avuç tuz da ateşe serpilir(7, 17).

Saç dökülmesi: Saç dökülmesine karşı kına yakılarak çözüm bulunur.

Uyuz: Uyuz olan biri, soğuk suyla yıkanır veya şifalı sulu kaplıcalara götürülür.

Bit: Bite karşı, suda kaynatılmış kül kullanılır.

Yılançık: İlançık(yılançık) tedavisinde, zerdeciye sütle haşlanıp yaraya konur(106).

Dolama: Dolamaya karşı soğan haşlanıp konur.

Nazar: Kurşun: Çaresiz hastalıklara tutulan bir kişiye, kurşun döktürülür(16). Bunu, en iyi ocak denilen kimseler yapar. Kurşun eritilerek, çocuğun başında tutulan bir tas içindeki suya

dökülür(10). Kızgın erimiş kurşun, bir takım şekillere döner, bu şekilden, en iyi kurşunu döken anlar ve ona göre muska yazılır. Nazara karşı kendini huzursuz gören çocuk ya da gencin üzerine, bir örtü serilir. Kurşun ateşte eritilerek, içi su dolu bir kaba (çocuğun üzerinde) bırakılır. Kimin nazar ettiği, kurşunun alacağı şekle göre belirlenir.

Nasır: Elde ve ayaklarda oluşan nasırlar için kına yakılır.

Zehirlenme:

Yılan-Böcek Sokması: Akrep, yılan sokmasına karşı hocadan efsunlanılır(1). Yılan sokmasına ve akrep sokmasına, gâvur dikenî denilen yeşil ve sert bir bitki kullanılır. Akrep sokmasında, akrep sokan kısım süt ve ayrılarla yıkanır. Eskiden akrep sokan kişiye, "o toprağı terk edecek-sin ki iyileşesin"(18) denirmiş. Arı sokmasında, arının soktuğı yere balçık (çamur) sürülür ve ayrılarla yıkanır. Arının soktuğı yere yoğurt ve ekşi sürülür ya da çamur veya tükürük sürülür; demir veya metal şeyler(7) konulur. Yılanın ısırduğı yer, yaradan sonra bağlanır; "gelazun" adı verilen otun tazezi ezilerek, tuz ve yoğurt ile karıştırılıp yaranın üzerine sürülür.

Zehirlenme: Hastaya süt, çiğ süt içirilir, yoğurt yedirilir ve kusturulur.

Çeşitli Hastalık ve Rahatsızlıklar:

Güneş Çarpması: Güneş çarpmalarında soğuk suya girilir.

Ay Çarpması: Çocuklara ay çarpmasında, kurşun ay şeklinde eritilir(16) ve üzerine Arapça bir şeyler yazılarak, bir bez içine konur ve hastanın boynuna asılır(1, 5). Bazen de çocukların alınına ve avuçlarına is (kara) ile haç işareti yapılır(9).

Donma: Suda eritilen çökelek, donmuş bölgelere sürülür, el ve ayaklar içine konur.

Yanık: Yanık bölgeye diş macunu, yoğurt, salça, mürekkep veya şerbet sürülür, yanık bölge soğuk suya tutulur. İltihaplanmış yanığın üzerine, sıcak soğan veya çiğ kırmızı et basılır, sarımsaklı yoğurt sürülür. Yanıklara kışın, kar konur. Yanıklarda birtakim bitki köklerini toplayarak kaynatırlar. Bundan, kudret narı macunu oluşur. Bu macunun en önemli yönü, yanık izini kaybetmesi ve yanığı iyileştirmesidir. Yanık durumlarında, ilk önce yumurta haşlanır. Haşlanılan bu yumurtanın sarısı alınarak yağda iyice kızartılır. Kızartılan bu yumurta sarısı, tavuk tüyü ile yanan yere sürülür ve daha sonra yavaş yavaş yanan yer, şişmeye başlar. Bu şişen yerler, patlatılır; bu işlem her gün yapılır. Yalnız yirmi gün sonra, yumurta sarısı, toz şeker ve az miktarda diş macunu karıştırılarak, ceviz kabuğuyla birlikte, yanan yere sürülür. Yanan yerin üzerine is (12) sürülür. Yanık tedavisi için söğüt ağacının odunları yakılıp, çıkan kömür, iyice ezildikten sonra, süzülür. Süzülen kömürün içine yumurta sarısı karıştırılır. Böylelikle, ortaya siyah bir merhem(12) çıkar. Bu merhem, yanık olan bölgeye sürülerek, tedavisi yapılır.

Kabız: Kabız olunca, çocuklara bademyağı veya zeytinyağı ya da aç karnına sıcak su içirilir.

Kemik Erimesi: Köpek kafatası kemiğinin(19) haşlanması, dövülmesi sonucu elde edilen tozun, elenmesi ve elenen kısmın, suya konup içilmesi.

Romatizma: Sülük konur. Hastanın vücudu sıcak kuma gömülür. Gornig denilen bir ot, ağrıyan yere konur. Siyatik, veya romatizmada, Ceviz yaprakları toplanır. Bu yaprakların, belirli bir miktarda güneş ısısı alması için güneşe serilir. Hasta çırılçıplak olarak yatağına konur, ceviz yapraklarıyla üstü örtülür. Fakat kalbin üstüne yaprak konmaz. Hasta, iyice terleyene kadar ve dayanacağı sürede yatakta bekletilir. Hastaya, daha sonra banyo yaptırılarak, istirahatına çekilmesi sağlanır. Romatizmaya karşı romatizmalı yere, bir bardak vurulur, daha sonra bardak vurulan yer jilet ile kesilir ve koyu olan pis kan akıtılır. Köylüler buna, "hecüment" derler. Isırgan otunun kaynatılıp posası romatizmalı yere konur veya suyu içilir.

Çocuk gelişim bozukluğu: Yürüme yaşı gelip de yürüyemeyen çocuklara, et suyu ve kemik suyu içirilir.

Terleme: Sıkça terleyen, zayıflayan hasta, tedavi için söğüt yaprağı üzerine yatırılırsa, teri kesilir.

Ağız Kokusu: Ağızdaki soğan ve sarımsak gibi istenmeyen kokuların giderilmesi için maydanoz, karanfil çiğnenir. Salyası akan çocuğa, dayısının sağ ayak topuğu yalattılır(7). Bebeğin ağzında pamukçuk çıkarsa, evin ilk kız çocuğunun saçı ile bebeğin ağız silinir(7). Nişadır ile dağ reyhanı dövülüp ağız ve dil yaralarının üzerine konur.

Bulantı: Mide bulanmasına karşı yoğurt veya süt içirilir.

Bağırsak Kurtları (Parazit): Halis zeytinyağı ya da eğreti (eğretili) otu kaynatılıp, aç karnına her sabah içilirse, bağırsaklardaki kurtlar temizlenmiş olur.

Alerji: Hastaya soğuk su serpilir; kırmızı giyecekler giydirilir(12). Ayrıca, hastanın etrafına ip (kıldan örülmüş) dolanır ve bir gün böyle bekletilir(7).

Kurt veya Köpek Isırması: Kuduz hastalığına yakalanan biri için, çok eski dönemlerde, şöyle bir uygulamanın olduğu aktarılır: Hastalığa yakalanana moral vermek için, bu kişinin yanında, kırk gün şenlik yapılır. Hasta, kırkıncı gece uyutulmaz, uyursa öleceğine inanılır. Bu amaçla, kırkıncı gece, eğlence düzenlenir; toplanan kişiler sabaha kadar hastayı uyutmamaya çalışırlar. Kırk günün sonunda, bu hastalığı atlatıp atlatmadığını test etmek için, bir kâse su getirilir ve hasta suyu içerse, hastalığı atlatmış sayılır. Suyu içmez ve başını havaya kaldırır, hastalığı atlatmamış kabul edilir.

6. SONUÇ

Monografi taraması sonucunda elde ettiğimiz veriler, şunu göstermektedir: Toplumlar varlıklarını devam ettirebilmek için daima çevreleriyle bir ilişkiye girer ve çevrelerini kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanırlar. Bunu ancak bilgi, değer ve anlam sistemleri çerçevesinde gerçekleştirebilirler. Burada da, bölge insanının sağlığını korumak veya hastalığını iyileştirmek için geçmiş tecrübe, değer ve inançların gelenekleştirdiği uygulamalarla çevresini 'kullandığını' ve bazı uygulamaları inanç ve anlam boyutunda gerçekleştirdiğini görüyoruz.

Muskalar yapılması, ziyaretlere, türbelere gidilerek buralarda dualar edilmesi, kurbanlar kesilmesi, niyazlar dağıtılması, altın veya boncuklar atılan suyla yıkılması; baş ve diş ağrılarında Kur'an okunması, delikli taştan geçilmesi, sarılıkta sarı örtü örtülmesi, sarılık taşı takılması, Hac'dan getirilen sarı yaldızlı tasta güneşin doğuşunda ve batışında su içilmesi, sigillere Kur'an veya çeşitli dualar okunması, arpa vb. şeylerin dualarla gömülüp çürümelerinden ya da yeşermelerinden şifa umulması, iplik düğümlemesi, dilek ağacına bez veya iplik bağlanması, ocak geleneğinden gelen ailelere mensup kişilerin şifa dağıtması, kurşun dökülmesi, boylama yapılması gibi uygulamalar, hastalıkların tedavisine ilişkin anlam ve inançların çarpıcı örneklerini teşkil etmektedir.

Öksürük taşı, delikli taş ya da boğmaca taşı uygulamasının sadece belirli bir fizikî yapıya münhasır olmadığı, ihtiyaç duyulduğunda, söz konusu fiziki özelliklere sahip mekânın bulunması durumunda, farklı uygulamaların ortaya çıkmasıyla görülmektedir. İki farklı yerde (Yayladere(ilçe) ve Ağaçeli) bu uygulama, gübre yığımında delik açma şeklinde gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla burada uygulamanın özündeki anlamın -farkında olunmasa da-, farklı bir nesneye yansıtılmak suretiyle önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Öte yandan, bu iki yerden birisinin Alevî, diğerinin Sünnî olması, ayrıca dikkat çekici bir durumdur. Yine, Elazığ'ın tanınmış simalarından bir kişi; çocukken boğmacaya yakalandığında, annesinin duvardaki tüfeği alarak, tüfekte kayış arasında bir halka yapıp kendisini bu halkadan üç defa geçirdiğini ifade etmektedir.

Bunlar da göstermektedir ki anlamlara bağlı uygulamalarda ön görülen maddî şartlar karşılanmadığında, anlam sisteminin özüne uygun maddî yansımalar gerçekleşebiliyor. (Benzer durumları iieriki çalışmalarda ele alacağımız mezar taşlarında da görebiliyoruz.) Dolayısıyla delikli taş ve benzeri uygulamalarda, mekânın ya da nesnenin bizzat kendisinin değerli değil, ona ortak kültür tarafından atfedilen anlamdan dolayı, insanlar tarafından değerli kabul edildiğini belirtebiliriz.

Acıpayamlı'nın Türk halk hekimliğinde büyük ölçüde bitki kökenli emlelerin kullanıldığıyla ilgili tesbiti, bu çalışmayla da büyük ölçüde doğrulanmaktadır.

Bölgede, yaklaşık seksen civarındaki çeşitli sağlık sorununa ilişkin olarak ortaya konan tedavi (sağaltma) yolları, büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Sosyal ve kültürel gruplar, bu grupları meydana getiren fertlerin diğerlerinden, *benzer* farklılıklar göstermeleriyle ayırt edilirler. Bu bağlamda, iki grubun birbirinden bağımsız, uzlaşmaz oldukları sonucuna varabilmek için, farklı tanımlanan alt grupların ayırt edici özelliklerinin, ortak özelliklerine baskın karakterde olması gerekir (Çopuroğlu, 2002). Dolayısıyla bölge kültürünün bir parçası olan halk hekimliği uygulamaları, bölgede geleneksel kültür yapısının bu açıdan büyük ölçüde 'bütüncü' bir yapı oluşturduğunu göstermektedir. Bu pratiklerin arka plânında var olan anlamlar dünyasını da göz önüne alırsak, farklı tanımlanan alt grupların, bu bakımdan bir bütünlük gösterdiği göze çarpmaktadır. Bunların, Anadolu kültürünün geneliyle ve gerek İslâmî dönem, gerekse öncesi olmak üzere, Türk tarihi boyunca uzanan tarihî kökenleriyle gösterdiği bütünlük de, ayrıca dikkat edilmesi gereken önemli bir noktayı oluşturmaktadır.

Toplumlar, kültürlerinde var olanı ortaya koyar ve ona göre çözüm üretirler. Bilgi sistemlerindeki değişiklikler, anlamların yeniden gözden geçirilmesini gerektirecek kadar köklü değişiklikleri dayatıyorsa, toplum bu kez yeni bir anlam referans çerçevesi oluşturur. Ancak, anlam sisteminin metafizik özü genelde muhafaza edilir. Çünkü yenilik yaratıcı çözümler üretebilecek buluşların yapılması, ya öngörülmemiş durumların dayattığı zorlukların ve sorunların baskısıyla ya da mevcut durumlardan hareketle zihinlerinde sorular ve çözümler tasarlayarak, yenilik üretebilen yaratıcı zekâların, toplum-kültür tarafından yetiştirilmesiyle mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla bu durum, kültür yapısının kendisini, yeni durumlarda yeniden üretmesini sağlamaktadır. Sürekli bu şekilde işleyen süreç, kültür birikimini ve kültürün kimliğini koruyarak, gelişmesinin temel dinamiğini oluşturmaktadır.

NOTLAR

1. "Muska ile ilgili inanışlar VII-XIV. Asırlarda Budizm ve Maniheizm dinlerine mensup Türk zümrelerinde, Budist Uygurlarda ve Türkistan Türklerinde de tespit olunmuştur. Eski Türklere ait olduğu bilinen ve fakat adını tespit edemediğimiz önemli bir tiyatro eserinde; savaş meydanlarındaki bir kahramanın "hamaylı" sını evde unuttuğu, savaşta istediği kahramanlığı gösteremediği, tekrar dönmek üzere eve geldiği ve başka bir düşmanla karşılaştığı kayıtlıdır (Sevengil, 1969: 22). ...Van, Erzurum, Siverek, Kahramanmaraş ve Siirt gibi yerleşim birimlerinde de tespit edilen (Kalafat, 1990: 78-79; Çay, 1990: 62) bu inançlar ve pratikler eski Türklerdeki "koruyucu ruh" ve "ata ruhlarına" bağlı inançların esas mahiyetleri unutulmuş biçimleriyle yaşayan izlerdir" (Araz, 1995: 176).

2. "ocaklıya ait inanç ve pratikler, eski Türk İnançlarında görülen kamlık hayatının bir devamı niteliğindedir. Nitekim Balasagun'lu Yusuf Has Hacıp, kamları otacılar (Otabipler) ile aynı tutum, bunların kişiler için yararlı insanlar olduğuna, her hastalığın tedavisini yapacak bir kamm bulunduğu işaret etmiştir.(İnan, 1986: 72). Eski Türkler hastalarını kamların aracılığı ile tedavi ederlerdi (Bayat, 1989: 61; Radloff, 1976: 299-300)" (Araz, 1995: 85-86).

"Kırgız-Kazak 'bakşı'ları, hastalıkların tedavisinde kesilen kurbanlık koyunun ateşe atılan kürek kemiğine bakarak, hastalığın sebep ve sonuçları hakkında bilgiler verirlerdi (Çay, 1990: 63,64; İnan, 1986: 114). Eski Türklerde Kamların, sihir ve büyü yoluyla hastalıklara yakalanmış kişilerinde tedavilerini üstlendiğini görüyoruz (İnan, 1986: 112-113). Bugün yörede bu tür hastalıkların tedavilerini "derin hoca", "cinci hoca" adı verilen kabiliyetli kişiler üstlenmiştir" (Araz, 1995: 88).

3. "Hun Türkleri sonbahar mevsiminde Gök Tengri'ye , atalar ruhu ile, iyi ve kötü karakterli ruhlarla kurban keserlerdi (Çay, 1990: 103; Kafesoğlu, 1987: 90). Göktürklerin üç büyük kutsal törenleri vardır ki, bu törenlerde Tengri'ye ve ata ruhlarına kurban sunduklarını görüyoruz (Kafesoğlu, 1980: 90). Bozkır Türk topluluğunun esasa müteallik olan dini, Göktürk dini idi ve bu dinde Tengri en yüksek bir varlık olarak itikadın özünü teşkil ediyordu" (Araz, 1995: 24).

4. "Türklerin hükümdarları yılın belirli günlerinde büyük bir ateş yakarır, kurbanlar kestirir, şarkılar söylerlerdi. Yakılan ateşin alevi göklere yükseldiğinde, onun renginden, gelecekte gerçekleşecek olaylardan ve onların sonucundan haberdar olurlardı" (Yoloğlu, 2000: 397).

"Sadece ateş değil, ateşten sonra kalan küle de saygı duyulduğu gelenek-göreneklerimizden anlaşılıyor. Kulak delinmesi ve sünnet zamanı delinen veya kesilen yerin küle ovuşturulması, evin etrafına kül dökülmesi gibi örnekler buna örnektir" (Yoloğlu, 2000: 397).

5. İnsanların iyiliğini hedefleyen 'ak büyü' uygulamasının, anoloji yapılarak İslamleştirilmiş bir şekli olduğunu düşündürmektedir.

6. "Demirin 'kutsiyeti ve koruyuculuğu' ile beraber, özellikle ateşin 'kurtarıcılık' unsurunu taşıması inancı, günümüzde yaşayan demir ve ateşe bağlı eski Türk inançlarının izleridir. Benzer inançlara muhtelif Türk zümrelerinde de rastlanılmıştır. Nitekim eski Türk hayatında, yanmış paçavra parçaları "Büyük Alas!" ifadeleriyle hastaların çevresinde dolaştırılır ve böylece hastalık veren kötü ruhlar hastanın vücudundan uzaklaştırılırdı" (Araz, 1995: 159).

"Sibirya halklarında, Altaylılar'da, Yakutlar ve Buryatlar'da ateşin temizleyici olduğuna inanılmakta, temizlenmesi lüzumlu eşyalar ateş arasından geçirilmekte. Doğum yapmış kadınlar da yine ateş ve tütsüyle temizlenmektedir. Hastalıklarla mücadelede bile ateşin payı büyüktür" (Ocak,2000: 249).

"Ateşin yeryüzünde güneşin temsilcisi olduğu kanaati daha yaygındır. Bunu Altaylı Türkler'de "**Kün ana körüptür**" Mişer Türkleri'nde "**Kuyaştır and ediyorum**" şeklinde yeminlerde, "**Güneş ve aydan ayrılmışsın!**" şeklindeki şaman dualarında görmek mümkündür.

Tanrının bir armağanı kabul edilen ateşe atfedilen bu kudsietinden dolayı gerek eski gerekse günümüz Türk topluluklarında ateşe tükürmek, ateşe küfretmek, ateşi su ile söndürmek, ateşle oynamak kesinlikle yasaktır. **İbeyli Türkmenleri**'nde ateşe işeyen çocuklar azarlanır. Doğu Anadolu Türk aşiretlerinde de aynı inançların dışında ocak etrafı devamlı temiz tutulur. Ateşin devamlı yanması ve ocağın tütmesi için "**kor**"lar kül içinde saklanır.

Ergenekon/Nevruz bayramı ve Hızır Nebî törenlerinde de sık sık bahsettiğimiz gibi Türkler arasında günümüzde de hayli yaygın olan ateş üzerinden atlama geleneği doğrudan ateş kültü ile ilgili olup, kötülüklerden temizlenmek gayesiyle yapılmaktadır" (Çay, 1999:495-496).

7. "Bu pratiklerde, dini-sihri unsurların ihtiva ettiği inançlarla beraber, suyun (Gökalp, 1976a: 50; İnan, 1987: 491; Gökyay, 1973; Kalafat, 1990: 43) ve kutlu pınarların, bıçak (=demir)m ve taşın 'koruyuculuğu ve kurtarıcılığı' fonksiyonlarını yapılarında muhafaza ettiklerini görüyoruz. Ayrıca hastalığın açıkladığımız bazı usullerle herhangi bir hayvana geçirilmesi pratiği ise, Türk inanç sistemindeki 'göçürme' inancı ile varlığını sürdürmektedir" (Araz, 1995: 161).

Tuzu ateşe atma vs gibi uygulamalarda "önem ve özellik arzeden iki unsur vardır. Bunlardan birisi "tuz", diğeri ise "ateş"tir. Günümüzde hala; sözde, işte fikirde ve inançlarda, huzur-huzursuzluk, birleştirme, kaynaştırma- ayırma ve koruma gibi anlamlarda kullanılan tuz, nazarın tedavisinde ateş unsuruyla birleşip "kurtarıcılık" fonksiyonunu; ateşin ise yine "kurtarıcılık" unsurunun yanında "temizleyicilik" fonksiyonunu tespit ediyoruz" (Araz, 1995,176-177).

Yine kızamık da gördüğümüz şekliyle hastanın başına kırmızı kurdele asma vs. gibi uygulamalar ateşi kutsal saymanın sembolik yansıması olarak görünmektedir. Nitekim, Başkurtlarda da kırmı-

zı paçavranın yakılarak hastanın başında çevrildiğini, aynı inancın Kırgızlarda da uygulandığı görülmektedir (Araz, 1995: 159).

8. "Yörede taş, kaya, tepe ve dağlara ait bütün bu inanç ve pratiklerde adı geçen varlıkların; koruma, kurtarma, direnç verme, sırları paylaşma, dilekleri kabul etme ve gerçekleştirme, uğur, bolluk ve bereketi sağlama gibi bir takım kuvvet ve kudret unsurlarına sahip olduklarını görüyoruz ki bu ve benzer pratiklerin esas kaynağı, Eski Türk İnanç sitemine dayanmaktadır. Nitekim, Türklere ait yaratılış efsanelerinde taş ve kaya, kişiyi; kurtaran, koruyan, barındıran, kuvvet ve kudrete sahip kutlu bir varlıktır (Tanyu, 1987: 39). Göç destanında (Kutlu dağ)'ın parçalanışından sonra, ülkede felaketin başladığı ve Uygurların dağıldığını görüyoruz (Köprülü, 1966: 61; Ögel, 1971: 77). Horasan'da, Türkistan'da, Kırgız ve Başkurtlar'da, çocuk hastalıklarının tedavisinde, çocuk istenmesinde, ulu kişilerin türbelerinden taş alınarak üstte gezdirilir veya söz konusu türbe ve mezarlara taş yapıştırmak pratiklerine rastlanır (Tanyu, 1987: 80)" (Araz, 1995: 48).

"Genel anlamıyla bu delikli taşlar, yeniden doğuş ve verimliliği, söz konusu delikler ise, tabii döl yatağını sembolize etmektedir. Çocuk anasından nasıl doğuyorsa hasta olan çocukta buradan geçirilince annesinden yeni doğmuş gibi kabul edilmektedir. Eliade'a göre bu tür tedavi ayinlerinin içindeki gizli anlam "hayatın onarılamaz, ancak evrenin yaratılışının simgesel tekrarı ile yeniden yaratılabilir olmasıdır" (Güngör, 1993: 15).

9. Bir şeyi zıddı ile etkilemeye çalışma şeklinde ifade edilen 'allopatik büyü' olarak görülmektedir. Benzerleri taklit ederek bunları birleştirme ile etki yaratmayı amaçlayan 'homeopatik büyü' ile 'allopatik büyü' birbirine karıştırılarak bazen zıt anlamlarda uygulanabilmektedir. Örneğin; sıcağı soğukla, donu ateşle, yılanı ya da solucanı sürüngen yiyen leyleklerle etkilemek gibi (Ömek, 1966: 40). Burada da görüldüğü şekliyle pekmeze acı biberin bir araya getirilmesi veya grip, soğuk algınlığı gibi hastalıklarda tedavi amacıyla soğuk suyla yıkılması gibi.

10. "Türk zümrelerinin inançlarında kutsallaştırılan su, aynı zamanda çoluk çocuk sahibi ve mahiyetinde bir takım gizli güçleri bulunduran bir iyedir (İnan, 1986: 50-51). "Yakutlar "ü iççete" veya "ukulan toyun" adını verdikleri su ruhuna saygı gösterir ve onu memnun etmek için henüz buzağılamış bir inek kurban eder, saçı olarak da içki sunarlardı (Buluç: 328). Buryatlar bu ruha "uhun ecen" adını vermişlerdi (Buluç: 329; Kalafat, 1990: 44). başlangıçtaki Türk inançlarında genellikle kişioglunun şeklinde tasavvur edilen yer-su ruhlarının umumi adı "é" (=sahip)dir. Bu ruhlar aynı zamanda buldukları dağın, gölün veya ırmağın sahibi olarak da telakki ediliyor ve kendilerine bu şekilde inanılıyordu (Buluç: 326)" (Araz, 1995: 55).

"Suyun kutsiyetine, onun sahip olduğu mahiyet ve fonksiyonlarına dair inançları Dede Korkut destanlarında da görüyoruz" (Araz, 1995: 57).

"Türklerce su da mukaddesti. Tsinlerin İmparatoru, Çin Tahtına oturduktan sonra, "Ben suyun bereketiyle hükümrânım." demişti. Dede Korkut Kitabı'nda " Su, hak didarını görmüştür." deniyor. Altay Türklerinin kozmogonisinde "İptidai, hiçbir şey yokken, yalnız Kara Han'la Su vardı." deniliyor. O kozmogoniye göre bütün âlem, sudan yaratılmıştır, su kâinatın madde-i ülâsıdır. Cengiz devrinde su mukaddest olduğu için çamaşırlar, kaplar su ile yıkanmazdı. Çamaşırlar kirlenince atılırdı. Kaplar, otlarla temizlenirdi. Cengiz yasasına göre suya işiyen adam, idam edilirdi" (Gökalp, 1976b: 41).

11. "Nitekim Uygurlar, altın ve gümüş kaplar içine koydukları suyu birbirlerine doğru serpererek kötü ruhları uzaklaştırdıklarına inanırlardı (Ögei, 1971a: 125). A. İNAN, GERDİZİ ve İBN EL Fakih'in verdiği malumata dayanarak X. Asırda Türk Kimek kabilesinin, "İrtiş İrmağım", yine aynı asırda Barshan Türklerinin ise "Isıkgölü" takdis ettiklerini işaret etmektedir (İnan, 1986: 491, 40, 41). İbn FAZLAN, X. Asırda Oğuzların özellikle kış günlerinde su ile alâkalarının bulunmadığını beyan eder (İbn Fazlan Seyahatnamesi). Moğollarda da görülen bu adet ve inançların Çingiz Han tarafından yasalaştırıldığı tespit edilmiştir (İnan, 1986: 494). Benzer inançlara Başkurlarda ve Kıpçaklarda da rastlanılmıştır" (Başar, 1989: 49).

12. İsie haç işareti yapılmasında ise hastalığa neden olduğu sanılan varlıkların kandırılması amacıyla yapılan bir hedef şaşırtma uygulaması olduğu düşünülmektedir.

Yine Yanık yarasının üzerine, iyileşince is sürülmesi ya da kül ya da isle karartılan bir merhemin sürülmesi de yaranın iyileştiğinin gizlenmesi amacıyla yapılan bir hedef şaşırtma uygulaması olarak görülmektedir.

13. "Yakut Mitolojisinde Tanrı, gökte ilk şamanı yarattığı zaman onun evinin kapısının önüne sekiz dallı bir ağaç dikmişti. Gökteki şaman ölümsüz olduğundan ağacı da çürümeden dururmuş. Bu yüzden bu kutsal gök ağacına "Yıkılmayan, çökmeyen" ağaç anlamına gelen Tuspel-Turuu adını vermişlerdir. Gök ağacı büyüyüp de dal budak salınca Tanrının çocukları da bu ağacın dallarına gizlenip onun himayesine girmişlerdi. İnsanların ruhları da ağacın dalları arasında uçarlarmış. İnsanın doğumu, ağacın dalları arasından gelen bir ruhun insana can vermesiyle olurmuş. Yakutların büyük tanrısı Ayi Toyon, yeryüzündeki insanların ıstırap çektiklerini görünce, yeryüzüne üç şaman göndermiş, onların da çadırlarının önüne üç ağaç dikmiş. Bu üç şamana ağaçların yanlarından ayrılmamalarını ve kötü ruhlarla nasıl mücadele edeceklerini, insanlara nasıl yardımda bulunacaklarını bu ağaçların altında bildirmiştir (Ögei, 1971: 93-94)" (Barutçu, 1982: 157-158).

14. "Mutlak hakim olan Ügen'in yanında 'Yardımcı, Koruyucu ve Kara Üyeler ile Gök, Yer, Ev İyeleri' bulunmaktadır. Yardımcı iyeler olarak 'Yayık, Suyla, Karlık ve Utıkuçı' koruyucu iyeler olan 'Umay, Ak AnalAk Ene, Ana Maygır'; Kara iyeler olan 'Erlik, Albastı'; Gök büyük iyeleri olan 'Gök, Güneş, Ay ve Yıldızlar'; Yer iyeleri olan 'Dağ, Kaya-Taş, Yer, Su, Ağaç/Orman/Bitki'; Ev iyeleri olan 'Ev, Ocak, Ot/Ateş, Ağıl/Ahur', bu inanç sistemindeki diğer önemli unsurlardır. Bu inanç sistemini yaşama biçimi olarak benimseyen insanlarda var olan, iyilik ve kötülüklerin, bu iyelerden kaynaklandığı düşüncesi, 'kurban' ve 'saçı' larla onları memnun etme, kızdırmama şeklinde tezahür eder. Çeşitli ayinlerde sunulan kurban ve saçılarla yetinerek, kendilerine zarar vermeyeceği inancı, insanları, her vesileyle saçı saçmaya ve kurban kesmeye yöneltmiştir" (Eker, 1999: 110).

15. "Eski Türkler maddi sebeplerle hasta olana sayru, cin çarpmakla yani asabi ve ruhi sebeplerle hasta olana çorlu derlerdi. Sayru'yu, Atasagun yahut otacı yani tabip tedavi ederdi. Çorlu'yu, kam yani kahin tedavi ederdi. Kam, İye Kıla'sımn ve Amaga'tınm kuvvetine güvenerek, hastalığın bisi olan cinle mücadeleye girişirdi. Ekseriya galip gelir, bazen de mağlup olurdu" (Gökalp, 1976 b: 49).

16. "Kuzey ve Orta Asya Türklerinde insanda var olduğuna inanılan ve çeşitli boylarda değişik isimlerle anılan çok sayıda ruhtan bazılarının mesela Kut denilen ruhun kaçması, bedene geri dönmemesi (Kutu uçtu, kutu kaçtı) veya kötü bir ruhun (Kara Körmös) beyni işgal etmesi, akıl ve ruh hastalıklarının sebebi olarak gösterilir. Tedavide kaçan ruhu yerine koymak için kurşun dökülür ki

buna ku' u yerine koyma denir. Hastanın beyinin kötü ruhla işgal edilmesi halinde, hemen bütün ilkelerde görülen, kötü ruhun bir canlıya göçürülmesi amacıyla hasta yanında bir kuş uçurulur" (Çavdar, 1987: 26,76,85; Bayat, 1989: 62).

17. "Ay iyesi ile ilgili eski inançların bir devamı niteliğindedir" (Araz, 1995: 43-44).

18. "Kut Dağı gidince, Kumlancu'da bütün yeşillikler sarardı. İrmakların, derelerin suyu çekildi. Semanın rengi değişti. Bir kasvet başladı. Bütün kuşlar, yabani hayvanlar, ehli hayvanlar, hatta memedeki çocuklar: "Göç, göç, göç!" diye bağırışmağa başladılar. Bir taraftan salgın hastalıklar insanları kırıyordu. Yedi gün sonra, Yulun Tigin öldü. "Göç!" sesleri devam ediyordu. Türkler anladılar ki bu ülkenin yer-suları artık kendilerinden orada kalmasını istemiyor. Çadırlarını yıktılar. Eşyalarını, çoluk çocuklarını hayvanlara yüklediler. Göç etmeğe başladılar. Akşam olunca, "Yine göç!" sesleri duruyordu. Sabahla beraber tekrar başlıyordu. Turfan ülkesine gelinceye kadar, "Göç!" nidaları devam etti. Orada artık bu sesler kesildi. Demek ki, buranın yer-sular'ı kendilerini kabul ediyordu. Turfan'da yerleştiler" (Gökalp, 1976b: 90). Yer-sular'ın kızması ya da küsmesi motifi şeklinde açıklayabileceğimiz bu motifi, bölgede yılan sokmasının yorumlanmasında görebilmekteyiz.

19. "Kemik çok eski çağlardan beri insan ve hayvan vücudunun en devamlı unsuru olarak görülmüştür. Bazı kavimlerdeki inançlara göre, ölümsüz olan ruh, kemiklerde bulunmaktadır. Bu sebeple ki, aralarında Türkler'in, Moğullar'm, Finoğullar ve Laponlar'ın bulunduğu bazı kavimlerin kemik, saygı duyulan bir nesne olarak telakki edilmiş ve avlanan hayvanların eti yendikten sonra kemikleri titizlikle korunmuştur. Telakkinin temelinde yeniden dirilişin kemikler sayesinde meydana geleceğine dair olan inanç yatmaktadır. Şamanizm'de iskeletin bir manada yaratılıştaki ilk durumu dönüş kabul edildiği görülmektedir. Bu inancın Asya dışındaki bazı yerlerde de bulunduğu tespit edilmiştir" (Ocak, 2000, 170).

KAYNAKLAR

- Acıpayamlı, Orhan. "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönünden İncelenmesi", *Türk halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, 23-25 Kasım 1988, Ankara 1989.
- Araz, Rıfat. *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Atatürk Kültür Merkezi Ankara 1995.
- Aron, Raymond. *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, TİŞ Kültür Yayınları Ankara 1986.
- Assman, Jan. *Kültürel Bellek*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- Barutçu, Sema. "Eski Türk İnanç Sisteminde Ağaç Kültü ve Çankırı'daki İzleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Sayı 16*, 1982.
- Başar, Zeki. *Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*, A.Ü. Yayını: 217, Ankara 1972.
- "Şifalarına İnanılan Kutsal Sular", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, 23-25 Kasım 1988, Ankara 1989.
- Bayat, Ali Haydar. "Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbi Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları", *Türk halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, 23-25 Kasım 1988, Ankara 1989.

- Bilgiseven Kurtkan, Âmiran. *Genel Sosyoloji*, Divan Yayınları İstanbul 1982.
- Buluç, S. "Şaman", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, cilt XI.
- Caldwel, L. K.. *İnternational Enviromental Policy*, North Carolina, Duke Un. Press 1984.
- Crenson, M.A.. *The Unpolitics of Air Pollution- A Study of Nondecision Making in The Cities*, North Carolina, The John Hopkins Press 1984.
- Çavdar, Ayşenur. *İslamiyet Öncesi Orta Asya Türkler'inde Tıp* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1987.
- Çay, M. Abdulhalik. *Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri-I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1990.
- Nevruz- *Türk Ergenekon Bayramı*, Tamga Yayıncılık, Ankara 1995.
- Çevik, Dolunay. *Sembolik Etkileşim*, Belvak Yayınları 1994.
- Çopuroğlu, Y. Cemalettin. "Farklılaşma, Çalışma, Bütünleşme Ekseninde, Çaydaçıra Örnek Olayı", *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu*, 17-19 Ekim 2001, Elazığ 2002.
- Eker, Gülin Öğüt. "Karakeçili Aşiretinde Eski Türk İnançlarının İzleri", *Türk Kültüründe Karakeçililer*, Uluslararası Bilgi Şöleni, 3 Haziran 1999, Şanlıurfa 1999.
- Erkal, E. Mustafa. *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, Filiz Kitabevi İstanbul 1983.
- Güngör, Harun. "Kayseri Yöresinde Delikli Taş ve Kayalar", *Milli Folklor*, Cilt3, Sayı 17, 1993.
- Gökalp, Ziya. *Türk Medeniyeti Tarihi*, (Haz: İ. Aka, K. Yaşar Kopruman), İstanbul 1976a.
- Türk Töresi*, (Haz: H. Dizdaroğlu), Ankara, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları 1976b.
- Gökyay, O. Şaik. *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayını 1973.
- Heggenhougen, H.K., Shorc, L. "Cultural Components of Behavioral Epidemolgy: Implications For Primary Health Care", *Social Science and Medicine*, Vol:22, No:11, 1986.
- İnan, Abdülkadir. *Eski Türk Dini Tarihi*, Kültür Bakanlığı, MEB Basımevi, İstanbul 1976.
- Makaleler ve İncelemeler*, TTKB, Ankara 1987.
- Tarihte ve Bugün Şamanizm*, (III. Baskı), TTKB, Ankara 1986.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Bozkır Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Ankara 1987.
- Kalafat, Yaşar. *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Türk Kültürünü Arş Ens. Ankara 1990,
- Kızılcelik, Sezgin. *Türkiye'nin Sağlık Sistemi*, Saray Kitabevleri, İzmir 1996.
- Köprülü, M. F. *Türk Edebiyatı Tarihi*, 3. Basım, Ötügen Neşriyat A.Ş., İstanbul 1981.
- Krech vd., *Cemiyet İçinde Fert*, MEB Basımevi, İstanbul 1970.
- Magee, Bryan. *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Mardin, Şerif. *İdeoloji*, Turhan Kitabevi, Ankara 1982.
- Nirun, Nihat. *Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi*, Atatürk Kültür, Dil ve tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1991.
- Ocak, A. Yaşar. *Alevi ve Bektâşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- Ögel, B. *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Kömen yayınları, İstanbul 1979.

- Türk Mitolojisi, Selçuklu Tarih ve Medeniyet Ens. Yay., Ankara 1971.
- Örnek, Sedat Veyis. Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batı İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki, AÜ Basımevi, DTCF Yay., Ankara 1966.
- Radloff, W. Sibirya'dan Seçmeler, (Çev: A. Temir), Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri:6, İstanbul 1976.
- Şevengil, Ahmet. Eski Türklerde Dram Sanatı, (Türk Tiyatrosu Tarihi)I, Devlet Konservatuarı Yay. Serisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969.
- Tanyu, Hikmet. Türklerde Taşla İlgili İnançlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Turhan, Mümtaz. Kültür Değişmeleri, MEB Basımevi, İstanbul 1969.
- Yoloğlu, Güllü. "Tabiat Kültü Ateş, Nevruz ve Şamanizm", 3. Uluslararası Türk Dünyasında Nevruz Bilgi Şöleni, 18-20 Mart 1999 Elazığ 2000.

